

burja. Fritz pa je v svoji obzirnosti (saj niti satire noče pisati!) presneto brezobziren: še Župančičeva velepesem Duma je potopljena v stoodstotno preobrnjenost – in to čisto zares, saj se satira dogodi v okviru dume in ne satire. Eppure si muove! – vedno! – toda drugače, kot se zdi (zlasti na prvi pogled).

Tako je to s tem, čemur se pravi tri dume slovenske poezije: še je Duma pri Župančiču, še je Duma Župančič. In nič ne kaže, da bi moglo biti kdaj drugače. Le Protiduma se spreminja, prilagaja različnim branjem Dume z vdruigičnim, morda kmalu že vtretjičnim nastankom. Samo nova branja Protidumi ne vlijejo zadosti življenjskih sokov za neposredno življenje, kvečjemu za okamenelega, kot več en spomin in opomin na kak davno izgubljeni ali spet ujeti čas. Duma pa je Duma. O vsakem času. Za vsak čas.

Igor Grdina
Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (4)

(Nadaljevanje in konec)

Dvorišče zapustimo skozi vhod v tem vzhodnem traktu in se ponovno napotimo ob potoku proti vzhodnemu stolpu, kjer je bil v srednjem veku tudi edini vhod v samostan. V XVI. stol. so zaradi stalne turške nevarnosti ta vhod utrdili z močnim obrambnim stolpom, ki v njem še sedaj vidimo strelne line. Kljub svojemu prvenstveno obrambnemu značaju pa je stolp tudi izjemen umetnostnozgodovinski spomenik. Na svojem banjastem oboku nosi primerke najstarejše pri nas ohranjene figuralne štukature (1620). Na oboku so upodobljeni cerkveni očetje (Avguštin, Ambrož, Gregor, Hieronim), spodaj pa so na vsaki strani prizori iz pasijona. Najbolj zanimiva je upodobitev Poslednje sodbe v polkrožnem polju nad vzhodnim vhodnim lokom. Zlasti pritegne našo pozornost srednjeveška predstava o kaznovanju pogubljenih. Na temenu oboka vidimo stiški grb in grb opata Jakoba Reinprechta, ki je naročil to delo, dokončal pa je pred tem že stavbo stare prelature, ki jo je že 1589 (letnica nad portalom) začel opat Lovrenc Zupan. Ta stavba je daleč naokrog eden najlepših primerkov renesančne arhitekture. Nasproti stare prelature pa je tudi zelo zanimiva zgradba, ki predstavlja najstarejšo ohranjeno stanovanjsko hišo v notranjosti Slovenije z značilno romansko zidavo.

To bi bil kratek ogled največjih zanimivosti stiškega samostana. Preden ga zapustimo, pogledajmo še, kakšna je bila nekoč njegova vloga in usoda.

Lahko rečemo, da je bil cistercijanski samostan v Stični v prvih stoletjih svojega obstoja ne samo močno versko, ampak tudi gospodarsko in kulturno žarišče, ker so njegovi menihi gojili umetnost in znanost, širili izobrazbo ter gospodarsko in zdravstveno omiko. Za zidovi tega samostana so nastajali znameniti rokopisi, tu je nastala najstarejša in najimennejša zbirka latinskih rokopisov pri nas. Posebej je treba poudariti znameniti stiški rokopis iz začetka XV. stol., enega od najstarejših dokumentov pisanega slovenskega jezika. Danes ta rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Ta rokopis

nam dokazuje, da so stiški menihi zgodaj začeli upoštevati jezik ljudstva, med katero so se naselili in z njim živeli. V samostanu je preživel nekaj časa kot gojenec A. T. Linhart. Samostan pa je bi tudi šola naprednega kmetijstva; prav menihi so prvi pri nas začeli uporabljati železni plug, udomačili so veliko novih sadnih in žitnih vrst. Ukvarjali so se tudi z zdravljenjem, saj so imeli lekarno, katere sloves je segel prek meja ožje domovine.

Kljub vsej pestri kulturni in gospodarski dejavnosti samostana pa ga je cesar Jožef II l. 1784 razpustil. Lastnik samostana in vseh njegovih posestev je tedaj postala državna ustanova »verski sklad«. Bogata samostanska knjižnica je bila tedaj pripeljana v Ljubljano in je 1791 prišla v sklop licejske knjižnice, iz te pa se je razvila NUK. L. 1850 so v samostan naselili davkarijo in sodnijo in kaznjence. L. 1898 pa so samostan beli menihi odkupili od »verskega sklada« in obnovili v njem redovno življenje.

Samostan in cerkev sta bila predmet številnih znanstvenih pa tudi leposlovnih del. Med znanstvenimi moramo kot vrh omeniti knjigo M. Zadnikarja: *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, med leposlovnimi pa predvsem tetralogijo Ivana Zorca *Beli menihi (Beli menihi, Stiški svobodnjak, Stiški tlačan, Izgnani menihi, 1932–1937)*, dr. Ivana Janežiča zgodovinski roman *Gospa s pristave* (DS 1894) in roman – zgodovinsko povest *Miroslava Malovrha* (1861–1922) *Opatov praporščak* (Lj., 1903), ki govori o stiškem samostanu in grofici Viridi. Povedati je treba, da sta dva avtorja bližnja stiška rojaka: Janežič je iz Šentvidja, Zorec pa iz Malega Gabra v Temeniški dolini. Pozabiti pa seveda ne smemo, da je v Stično in njeno okolico postavljena tudi zgodba *Jurčičevega Jurija Kozjaka*.

Stična je tudi izhodišče za več lepih izletov.

Če gremo po globači ob Stiškem potoku, pridemo v idilično dolinico, kjer je nekaj kmetij, zanimiv pa je tudi mlin, ki še dela. To je le krajši sprehod, daljša in hvaležnejša pa je pot, ki zavije od samostana navkreber in v levo mimo igrišča in stare šole proti Mekinjam, Dobravi in na Pristavo. Blizu Mekinj je podzemna jama, ki o njej pripoveduje *Jurčič v Spominih na deda* (Jama, po kateri se pride na oni svet). Nedaleč od Mekinj proti jugovzhodu je 519 m visok hrib s prijazno staro cerkvijo sv. Miklavža (lepi oltarji iz XVII. stol.). Tu se pravi na Gradišču in tu vsako leto Avto-moto zveza Šentvid prireja dirke v motokrosu. Pot nas vodi od Mekinj še dalje mimo Dobrave in se konča 695 m visoko na **Pristavi**. Tu je bil 1963 kot spomin na križišče partizanskih in kurirskih poti zgrajen planinski dom, ki ga je ob neki priliki obiskal tudi tovariš Tito. Danes je dom opuščen.

V neposredni bližini stoji spomenik skupini padlih borcev. Prav od tod se odpira čudovit razgled na vse strani, pravijo, da se v jasnem vremenu vidijo tudi Triglav, Kamniške Alpe in notranjski Snežnik, še lepše pa se seveda vidi tipično dolensko gričevje in dolina Save ter Šmartno in Litija.

Na gričku, ki je nekoliko nižji od Pristave, stoji gotška cerkvena, posvečena 1496 sv. Lambertu. Tu v bližini je živela (30 let) že omenjena vojvodinja Viridis – gospa s Pristave. Danes se komajda še pozna, kje je gradič nekoč stal.

Ko se vračamo s Pristave, se ne spustimo v Stično čisto do samostana, ampak zavijemo na levo proti Šentvidu. Tako smo se znašli na področju, ki že dolgo vzbuja veliko zanimanje domačih in tujih arheologov, na ozemlju, kjer lahko najdemo še veliko sledov **prazgodovinske Stične ali Virskega mesta**. To prazgodovinsko mesto je bilo zgrajeno na ravnici nad današnjo vasjo Vir.

Danes najvidnejši sledovi mesta so gomile, umetno narejeni grički, visoki tudi do 6 metrov in s premerom do 50 metrov. Takšnih gomil se na prostoru južno od naselja Vir do Studenca in po vrhpoljskih njivah do železniške proge na jugu še danes da ugotoviti okrog 130. Najlepše ohranjena je velika gomila, ki leži ob proggi na meji med posestvoma dveh kmetov Gomilarjev.

Ti nenavadni grički so vzbujali pozornost že v časih Rimljanov, saj najbrž upravičeno domnevamo, da so prav po njih poimenovali bližnjo postajo ob cesti – Acervo (Pri gomilah). Da so gomile in ostanke obširnega zidovja burili domišljijo naših prednikov, nam dokazuje Jurčič, ki je 1866 v Slovenskem glasniku zapisal, kaj so ljudje govorili o virskem mestu: »V starih časih je stalo na kraju sedanjega Virja veliko mesto. Tam, kjer je še današnji dan neko gabrje pri Virju, sprehajali so se virska gospoda. Nad Virjem, tam, kjer zdaj cerkva »na Gradišču« stoji, bila je trdnjava in virskega mesta vojvoda je imel zmerom štiri tisoč in še več mož v orožju, da se je sovražnikom branil. Poslednji vojvoda se je razprl z nekim sosednjim knezom, ki mu je bilo Artulja ime. Le-ta je prišel z veliko vojsko nadenj ter jo razpotožil okoli in okoli virskega obzidja. Hud boj se je vnel z Vircem in Artuljo. Nazadnje so pa Virci onemogli, ker je Artulja iz svojega taborišča na južni strani nepretrgoma nadlegoval. Morali so trdnjavo zapustiti in pobegniti v metnajske gozd. Artulja je mesto razsul in razdel do tal, Virce pa pomoril in poklal ter vojsko virskega vojvoda še v metnajskem gozdu uničil. Ostanke virske vojske so se naselili v Metnaju, vasi, ki je danes majhna; Artulja pa je v svojem taboru pustil nekaj ranjenih vojakov in izmed le-teh so si tisti, ki so okrevali, postavili hiše in kraj imenovali po svojem poveljniku Artižo vas, in to ime ima vas še današnji dan. Pozneje so na Virju stavili hiše in podirali ostanke zidovja poprejšnjega mesta. Kar je ostalo lepega rezanega kamna, to so bržkone stiški mehihi za razna zidanja odpeljali.« (J. Jurčič ZD X, 15)

Že pred Jurčičem je opisal gomile in ostanke prastarega naselja *J. H. Stratil* v *Ill. Blatt* (16. III. 1827). *J. H. Stratil* je bil gozdar tedaj razpuščenega stiškega samostana. Še dlje je radevednost gnala nekega majorja Nettelblatta (zapisano tudi Nettelblad in Nettelbach) iz Mecklenburga, ki je 1853 prvi hotel videti, kaj se skriva v teh gomilah, in jih začel prekopavati. Za njim je počel isto še *J. Pečnik* v letih 1891–92, zlasti pa je treba omeniti *vojvodinjo Mecklenburško*, takratno lastnico gradu Bogenšperk, ki je začela prekopavati 1905. leta, začetek prve svetovne vojne pa je nato ustavil njeno delo. Prekopala je deset gomil. Med obema vojnama sta delo nadaljevala kmečki kopač *Albin Hrast* in inž. *Ludvik Fedran*. Kar sta našla Hrast in Fedran, je v glavnem v Narodnem muzeju v Ljubljani, marsikaj dragocenega iz najdb Mecklenburške pa je romalo v Ameriko in drugam in je danes shranjeno v glavnem v muzeju univerze Harvard v ZDA.

Po vojni se je izkopavanj lotil Narodni muzej v Ljubljani in je sprva pod vodstvom *dr. Jožeta Kastelica*, nato pa *dr. Staneta Gabrovca* sistematično raziskoval cel kompleks prazgodovinske Stične. Sodelovali so pri tem tudi strokovnjaki iz drugih dežel (ZRN – univerza v Marburgu, ZDA – Institut v Princetonu).

Raziskave so pokazale, da gre tu za evropsko pomemben arheološki spomenik iz halštatskega obdobja, saj so pred nami nenavadno dobro ohranjeno naselje (obzidje) in gomile, in to v izjemno mogočnih razsežnostih. Na ravnici nad vasjo Vir – danes je to deloma planota, deloma je svet porasel z gozdom – je v dolžini okrog 800 m in v širini 400 m viden okop, znotraj tega okopa je na površini 23 hektarov bilo konec VIII. stol. pred našim štetjem mesto, ki je štelo kakšnih 1.000 do 1.300 prebivalcev, naselbina torej, ki je bila po obsegu večja od sočasne Troje v Mali Aziji in večja, kot je bila rimska Emona precej stoletij kasneje. Arheologi so odkrili, da so v obzidju, ki je dolgo kaka dva kilometra in pol, tri plasti. Prvič naj bi zgradili mesto konec VIII. stol. pr. n. š., drugič, ker ga je sovražnik porušil, so ga zgradili v VI. stol. in tedaj je bilo virsko mesto na višku svoje moči. Obnovili so ga še v V. stol. Obzidje je bilo iz kamna, brez malte (temu pravijo strokovnjaki – suhi zid), vgrajenega pa je bilo vanj kakšnih 27.000 ton kamenja.

Tako veliko mesto je moralo imeti tudi svoje pokopališče, to pa so gomile, ki jim po navadi pravimo kar ilirske gomile. Sklepati bi se dalo, da je vsaka družina imela svojo rodbinsko gomilo, ki je vanjo pokopavala umrle svoje iz roda v rod; kaže, da je tak red veljal kar celih 300 let. V posameznih gomilah je bilo odkrito različno število grobov, v nekaterih

tudi nad sto. Pokojnike so zasipavali drugega ob drugem v krogu, in ko je bil krog sklenjen, so začeli z novo višjo plastjo, a v manjšem krogu. Grobovi pa – kot danes – že tudi tedaj niso bili vsi enaki. Nekateri so siromašni, so celo taki brez vseh pridatkov, in so spet tako bogati, da jim rečemo kar knežji grobovi. V teh pridatkih se pač kaže družbeni položaj in bogastvo umrlega. Med najlepše pridatke v moških grobovih sodijo bojni oklep, konjska oprema, okrašena bronasta situla, veliko bronasto vedro, grška posoda za vino. V grobu mlade ženske, očitno kneginje, pa so bili: zlat naglavni nakit, zlata ovrtnica, množica bronastih gumbov, s katerimi je bila obšita njena dolga obleka. Ti in drugi pridatki v grobovih pričajo tudi, da je v naselju cvetela obrtniška dejavnost in da je bilo v živahnih trgovskih stikih s svetom. Najdemo domače izdelke iz lončevine, doma narejeno orožje in nakit iz bron, stekla, jantarja, zlata ipd., pa tudi predmete, ki so sem prišli od drugod.

To veliko halštatsko naselje je torej doživljalo svoj najvišji vzpon nekako v VI. in V. stol. pr. n. š., nato pa je začelo nazadovati in od III. stol. pr. n. š. mesta ni več, o čemer sklepamo po tem, da po tem času tudi niso več pokopavali v gomile. V IV. stol. so naše kraje zasedli Kelti, pozneje Rimljani, vendar je zanimivo, da virsko mesto in ilirske gomile niso dale nobenega rimskega gradiva, so pa bili najdeni rimski ostanki v bližnji okolici Stične in Ivančne gorice, v Šentvidu pa je sploh zanesljivo dokazano rimsko naselje. Bržkone sodi k temu naselju tudi grobišče v Petrušnji vasi, severno od Šentvida, kjer so pokopavali tudi še na začetku naše dobe.

Smo torej na zgodovinsko pomembnih tleh. Ljudje, ki so v Homerjevih časih tu živeli, sicer niso bili naši predniki po krvi, smo pa Slovenci, ki smo se naselili kasneje v teh krajih, dediči njihove kulture. V tej luči gledano ni čudno, da je prav v Šentvidu pri Stični nastala ena najstarejših prafar na Dolenjskem in da je prav tu na začetku XII. stol. nastal samostan. V tem lahko vidimo, tako domneva St. Gabrovec, kontinuiteto slovenskega prebivalstva s prazgodovinskim.

O rezultatih dosedanjih arheoloških raziskovanj v okolici Stične sta pisala v strokovnih glasilih in v *Zborniku občine Grosuplje dr. Jože Kastelic* in *dr. Stane Gabrovec*, vendar raziskovalno delo še ni zaključeno.

Cesta Ivančna gorica – Radohova vas nas pripelje v **Šentvid pri Stični**. To je gručasta vas na robu Šentviške kotline, nekakšno naravno središče bližnje okolice. Kraj združuje več zaselkov, njegovo jedro pa so hiše okrog cerkve in pokopališča.

Danes je Šentvid najbolj znan po pevskih taborih, vsakoletnih prireditvah, na katerih se zbere več deset pevskih zborov, tako da je to nedvomno največja manifestacija pevske kulture na Slovenskem. Ne smemo pa pozabiti tudi to, da je bil Šentvid pravzaprav zibelka Slovenskemu oktetu, katerega prvi duhovni vodja Tone Kozlevčar je doma od tod.

Šentvid pa je tudi ena najstarejših vasi na Dolenjskem. Prvič je omenjen že 1136. Štiri leta kasneje se omenja Oppidum St. Viti, torej kot trg, ki je imel svoje sodstvo, svoj pečat in več sejmov letno. Kasneje so bile vse te pravice prenesene v Višjo goro.

Največja arhitekturna znamenitost Šentvida je nedvomno župna cerkev sv. Vida, ki je v svojem jedru romanska stavba. Nekoč je imela raven lesen strop (sledovi so še vidni na podstrešju), na južni strani ladje pa je bil romanski portal, ki pa je zdaj zazidan. Romanski steber s kapitelom, ki podpira vhodno lopo, je bil prenesen sem iz Stične. V začetku XVII. stol. so cerkev podaljšali, povišali in obokali ter spojili z zvonikom. Ponovno prezidavo in obnovo je doživela konec XVIII. stol., leta 1820 pa so morali utrditi zvonik, ker se je močno nagnil. V cerkvi je več baročnih nagrobnikov in grbov, na pokopališču pa nekaj zanimivih nagrobnikov iz XIX. stol.

Kraj ima novo šolo, ki nosi ime po slikarju *Ferdu Veselu*. Ob šoli je urejen park, v njem je zanimiva galerija lesenih skulptur kiparja samouka izpod Blegoša Petra Jovanoviča. Kipi predstavljajo Ribničana Urbana, pa junake iz naše književnosti, kot npr. Desetega brata, Krjavlja in druge.

V Šentvidu je bilo doma ali je tu živel tudi več za našo kulturo pomembnih ljudi. Eden od njih je *dr. fil. in med. Marko Gerbec* (1658–1718), zdravnik in medicinski pisatelj (plošča na hiši št. 55). Študiral je medicino na Dunaju, v Padovi in v Bologni, kjer je tudi promoviral. Nato se je vrnil v domovino in bil imenovan za deželnega fizika v Ljubljani, poleg tega pa je bil še hišni zdravnik samostanov v Stični in Bistri. Bil je med ustanovitelji in predsednik *Academiae Operosorum*. Napisal je vrsto znanstvenih del, ki so močno vplivala na razvoj medicine v srednji Evropi. V svojih spisih je opozarjal tudi na zdravilne učinke izvirov v Rogaški Slatini in v Dolenjskih Toplicah, bil je tudi bojevnik proti alkoholizmu. Po njem se imenujejo slovenske nagrade za posebne zasluge pri delu na zdravstvenem področju, njegovo ime pa nosi tudi Zavod za revmatične in srčne rekonvalescente za mladino v Šentvidu.

Tu je bil rojen tudi *dr. Stanko Vurnik* (1898–1932), umetnostni zgodovinar, etnograf in muzikolog, ki je napisal več študij o narodni noši, o panjskih končnicah, o glasbeni folklori v Beli krajini, o stilu slovenske ljudske glasbe idr.

Prav tako je od tu *dr. Jože Kastelic* (1913), umetnostni zgodovinar in arheolog. Sprva je pisal pesmi (zbirka *Prve podobe*), pozneje pa se je posvetil proučevanju antične zgodovine, arheologije in umetnostne zgodovine. Napisal je veliko razprav s svojega področja, med drugim tudi v tem vodniku uporabljeni *Pogled v preteklost* s podnaslovom *Arheološka podoba občine Grosuplje*.

Omenimo še, da je tu precej svojega časa preživel tudi pisatelj *Juš Kozak*.

Iz Šentvida se odpravimo spet na glavno cesto, zapeljemo se mimo Radohove vasi, nato pa zavijemo levo proti Litiji. Med naseljema Grm in Selo vidimo zaselek **Grumlof** z istoimensko graščino. Lastniki Grumlofa so bili v XV. in XVI. stol. turjaški grofje, v našem času pa je živel tu slikar *Ferdo Vesel* (1861–1946), pejsažist in portretist, ki je v prvi fazi ustvarjal v realističnem, v drugi fazi pa pretežno v impresionističnem slogu v duhu münchenske šole. Vesel je prišel na Grumlof 1901, je pa pogosto odhajal slikat v svet (München, Baltik, Balkan, Kotor, Carigrad). Sprijateljil se je s strastnim zbirateljem starin, sicer po poklicu veterinarjem, *Josipom Nikolajem Sadnikarjem* (1863–1952), ki je uredil v svoji hiši v Kamniku največji zasebni muzej v Sloveniji. Pod Sadnikarjevim vplivom se je tudi Vesel navdušil za zbiranje folklornih predmetov in za slikanje ljudskih navad in narodnih noš. Veselov portret Sadnikarja je v Narodni galeriji v Ljubljani. Posmrtna razstava Veselovih del je bila v Ljubljani l. 1948.

Grumlof je sedaj last Veselovih dedičev, vendar je od 1965 zapuščen in naglo propada.

Tako smo prišli v **dolino Temenice**, kjer se stikajo tri občine: Grosuplje, Litija in Trebnje.

V **Malem Gabru** v Temeniški dolini je bil rojen *Ivan Zorec* (1880–1952), po poklicu železniški kontrolor, ki pa je v teh krajih znan in priljubljen zaradi svojih povesti iz kmečkega življenja (npr. *Domačija ob Temenici*), še bolj pa zaradi svoje *zgodovinske tetralogije o Belih menihih*, ki je bila že omenjena ob Stični. Zorec je ljudski pripovednik tradicionalne smeri in ves prežet z ljubeznijo do teh krajev. Zato ga bralci čutijo za svojega, v junakih njegove zgodovinske povesti pa vidijo svoje prednike.

V bližini Temenice se stekata potoka Bukovica in Temenica in križata naša pot in cesta Bukovica – Primskovo. Desno od tod vidimo Debeli hrib, kjer se že začenjajo vinogradi in zidanice, na tem hribu pa je tudi Partizanski dom, zgrajen v spomin narodnima hero-

jema *Maksu Percu* in *Jožetu Kovačiču*, ki sta tu že avgusta 1941 ustanovila prvo stiško četo.

Naša pot teče dalje ob Temenici mimo starih kmečkih mlinov. Peljemo se skozi Pusti javor; tod je med vojno potekala nemška meja. Cesta se najprej dviga v serpentinah do Javorja, nato pa se spusti do gradu Bogenšperk. Od tod pa do Litije je samo še osem kilometrov.

Grad Bogenšperk je bil menda sezidan konec XIV. ali v zač. XV. stol., za kar pa ni dokazov. Postavila naj bi si ga plemiška družina Wagen, odtod tudi ime Wagensberg. Ta rodbina se pojavi na Kranjskem šele sredi XV. stol., zato nekateri menijo, da grad ni mogel nastati pred tem časom, ostal pa je v lasti te rodbine do 1630.

Grad je znan seveda predvsem po tem, da je bil njegov lastnik od 1672 do 1692 baron *Janez Vajkard Valvasor*, ki je tu prebil dve desetletji plodnega znanstvenega dela. V gradu je imel bakroreznico, ki je začela delati že 1678, majhno tiskarno, bogato knjižnico in zasebni muzej z zbirko orožja. Ob sebi pa je imel Valvasor tudi vrsto sodelavcev: slikarja, bakrorezca, risarja. Tako je tu nastala vrsta Valvasorjevih del, najpomembnejša med njimi pa je že po obsegu spoštovanje vzbujajoča *Slava vojvodine Kranjske*, v štirih knjigah velikega formata, ki skupaj štejejo preko 3.500 strani in imajo več ko 500 bakrorezov. Knjiga je izšla 1689 v Nürnbergu in predstavlja izjemno dragocenost za slovensko zgodovino in kulturo sploh.

Valvasor je izredno veliko potoval po evropskih deželah, bil je celo v Afriki v Tunisu in si je tako nabral neverjetno razgledanost in bogato znanje iz najrazličnejših strok. Nato se je ustalil na svojem gradu, ki sta ga kupila z ženo Ano Rosino Graffenweger iz gradu Slatine pri Litiji, in hotel izkoristiti svoje znanje in sposobnosti ter predstaviti svetu Kranjsko v sliki in besedi. Imel je za takratne kranjske razmere nenavadno bogato knjižnico, ki je štela nekaj tisoč zvezkov, in grafično zbirko z okoli 8.000 listi. Poleg tega je zbiral razne instrumente, star denar in druge starine in uredil pravi muzej. Že šest let po tem, ko je postal lastnik Bogenšperka, je ustanovil lastno grafično delavnico, prvo te vrste na slovenskih tleh. Podjetje je delovalo enajst let in v tem času je napisal šest topografskih ali zgodovinsko-topografskih in troje umetnostnih del ter vsa opremil s številnimi bakrorezi. Posebej naj omenimo samo prvo v njegovi delavnici natisnjeno delo, to je *Pasijonska knjižica*, ki se je je ohranilo le malo izvodov, in npr. *Prizorišče človeške smrti* v treh delih iz l. 1681. Prvi del vsebuje mrtvaški ples, prikazan na 54 podobah, drugi 35 primerov različnih vrst smrti, tretji pa na 31 slikah muke pogubljenih. Pod vsako podobo so latinski in nemški verzi, ki pojasnjujejo prizor. L. 1969 je založba Obzorja z Dolenjsko založbo pripravila novo izdajo te knjige, kjer je namesto nemškega prevoda latinskih verzov slovenski izpod peresa prof. Jožeta Mlinariča.

Z izdajanjem knjig, zlasti pa seveda s Slavo, je imel Valvasor toliko stroškov, da jih ni več zmogel, in tako je 1689 začel odprodajati svojo posest, moral se je ločiti od knjižnice in grafične zbirke, ki sta šli v Zagreb, čeprav ju je prej menda ponudil kranjskim deželnim stanovom. Vendar tudi to še ni zadostovalo. Zato je prodal še Bogenšperk in slednjič še hišo v Ljubljani. Ostalo mu je od vsega le toliko, da si je kupil hišo v Krškem (danes Valvasorjevo nabrežje št. 4) in tu po manj ko letu dni umrl, star še ne polnih 53 let. Pokopan naj bi bil v Mediji v družinski grobnici v grajski kapeli.

Od Valvasorja je Bogenšperk kupil *Janez Andrej pl. Gandin*. Spomnimo naj, da je 1903. leta s tega gradu začela z arheološkimi izkopavanji po Kranjskem, predvsem pa v okolici Stične in Sentvida, že omenjena *vojvodinja Mecklenburška* in zbrala veliko dragocenih predmetov, ki so jih deloma hranili tudi na Bogenšperku. Nekaj od teh predmetov je prišlo v Narodni muzej v Ljubljani, večina pa jih je bila prodana na javni dražbi l. 1934 v ZDA.

Zadnji lastnik gradu je bil knez *Alfred Windischgraetz*. Že med vojno je bil grad precej poškodovan, lastnik, ki je odšel ob kapitulaciji Italije 1943, pa je odpeljal s seboj vse, kar je mogel. L. 1945 je grad prešel v splošno ljudsko premoženje. Zatem so bili nekaj časa v njem nastanjeni jezuiti (do l. 1966), po njihovem odhodu pa ga je prevzela občinska skupščina Litija in se lotila obnavljanja gradu.

Danes je Bogenšperk urejen kot muzej Janeza V. Valvasorja. Tu je njegova tiskarna s tiskarskim strojem, ki je popoln posnetek nekdanjih strojev. Najlepši prostor v gradu je Valvasorjeva knjižnica, kjer so od l. 1976 tudi poročni obredi. Tu je še zbirka NOB litijske občine, v letošnjem septembru pa se ji je pridružila stalna geodetska razstava.

Zanimiva je tudi okolica Bogenšperka. Tik pod gradom je nekoč stal gradič Lichtenberg, ki je prvotno pripadal koroškim vojvodam, za njimi pa oglejskemu patriarhu.

Na grajskem posestvu so tudi halštatske gomile, med katerimi jih je bilo nekaj že prekopanih.

Zbral in priredil: *Jože Sever*
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Viri in literatura

- Članki v Slovenskem biografskem leksikonu in v Krajevnem leksikonu Slovenije
Turistične in kulturne znamenitosti občine Grosuplje in njene okolice (Sestavil in uredil Andrej Frantar). Ljubljana 1973
Dušan Ludvik: Bridka zgodba o Janezu Primcu, NS 1951
Cvetko Budkovič: Učitelj, ljudski pesnik in skladatelj Matevž Kračman. Zbornik občine Grosuplje (dalje ZOG) 1969
Jože Kastelic: Pogled v preteklost. Arheološka podoba občine Grosuplje. ZOG 1969
A.: Spominski muzej Louisa Adamiča v Prapročah. ZOG 1969
Peter Fister: Tabor nad Cerovim, ZOG 1975
Cvetko Budkovič: Iz višnjegorske mestne in šolske kronike. ZOG 1975
Milan Dolenc: Kozmijana s Krke, zavetnika živine. ZOG 1975
Jože Gregorič: Cistercijani v Stični, 1980
Jože Gregorič: Staro znamenje v Ivančni gorici. Družinska pratika 1983
Anton Nadrah: Stiška opatija, Stična 1981
Fortunat Bergant: Križev pot. Stična 1974
Marijan Zadnikar: Stiški samostan. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 18. Ljubljana 1977
Jože Kastelic, Alfonz Gspan, Fanči Šarf, Gorazd Makarovič: Muljava. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 16. Ljubljana 1979
Jože Gregorič: Moje krške poti. Koledar Mohorjeve družbe za leto 1962
Jože Gregorič: Opombe k Jurčiču. JiS 1958/59 in 1959/60
(Alojzij Zupanc): Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj. Slovenec 30. 1. 1942
Branko Reisp, Božo Otošec, Ivan Godec: Valvasorjev Bogenšperk. Ljubljana 1982
Juš Kozak: Iz spominov na slikarja Ferda Vesela. Novi svet 1946